

כסלו התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

המפגש של יעקב עם המלאך

לפרשת וישלח (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)

פָּנִי כב ותעבר המנחה, על-פָּנָיו; והוא לן בלילה-ההוא, במחנה. כג ויקם בלילה הוא, ויקח את-שתי נשיו ואת-שתי שפחתיו, ואת-אחד עשר, לָדָיו; ויעבר, את מעבר יבק. כד ויקחם--ויעברם, את-הנחל; ויעבר, את-אֶשֶׁר-לו

כה ויותר יעקב, לבדו; ויאבק איש עמו, עד עלות השחר. כו וירא, כי לא יכל לו, ויגע, בכף-ירכו; ותקע כף-יָרֵךְ יעקב, בהאבקו עמו. כז ויאמר שלחני, כי עלה השחר; ויאמר לא אשלחך, כי אם-ברכתני. כח ויאמר אליו, מה-שָׁמַד; ויאמר, יעקב. כט ויאמר, לא יעקב יאמר עוד שָׁמַד--כי, אם-ישראל: כי-שְׂרִית עם-אלקים ועם-אֲנָשִׁים, ותוכל. ל וישאל יעקב, ויאמר הגידה-נא שָׁמַד, ויאמר, למה זה תשאל לשמי; ויברך אתו, שם. לא ויקרא יעקב שם המקום, פְּנִיאֵל: כי-רָאִיתִי אֱלֹקִים פְּנִים אֶל-פְּנִים, ותנצל נפְשִׁי. לב ויזרח-לו השמש, כאשר עבר את-פְּנִיאֵל; והוא צלע, על-ירכו. לג על-כן לא-יאכלו בני-ישראל את-גִּיד הנֶשֶׂה, אֶשֶׁר על-כף הַיָּרֵךְ, עד, הַיּוֹם הַזֶּה: כי נגע בכף-יָרֵךְ יעקב, בגיד הנֶשֶׂה.

א וישא יעקב עיניו, וירא והנה עשו בא, ועמו, ארבע מאות איש; ויחץ את-הילדים, על-לאה ועל-רחל, ועל, שתי השפחות. ב וישם את-השפחות ואת-ילדיהן, ראשנה; ואת-לאה וילדיה אחרנים, ואת-רחל ואת-יוסף אחרנים. ג והוא, עבר לפניהם; וישתחו ארצה שבע פעמים, עד-גשתו עד-אחיו. ד וירץ עשו לקראתו ויחבקו, ויפל על-צווארו וישקהו; ויבכו. ה וישא את-עיניו, וירא את-הנשים ואת-הילדים, ויאמר, מי-אלה לך; ויאמר--הילדים, אשר-חנן אלקים את-עבדך. וותגשנן השפחות הנה וילדיהן, ותשתחוין. ז ותגש גם-לאה וילדיה, וישתחוין; ואחר, נגש יוסף ורחל--וישתחוין. ח ויאמר, מי לך כל-המחנה הזו אשר פגשתי; ויאמר, למצא-חן בעיני אֲדָנִי. ט ויאמר עשו, יש-לי רב; אחי, יהי לך אֶשֶׁר-לך. י ויאמר יעקב, אל-נא אם-נא מצאתי חן בעיניך,

בתחילת פרשתנו מופיע תיאור המפגש בין יעקב לעשו.

1. בראשית ל"ב ד - ל"ג י"ז:

ד וישלח יעקב מלאכים לפניו, אל-עשו אחיו, ארצה שעיר, שדה אדום. ה ויצו אתם, לאמר, כה תאמרו, לאדני לעשו: כה אמר, עבדך יעקב, עם-לבן גרתי, ואחר עד-עתה. וויהי-לי שור וחמור, צאן ועבד ושפחה; ואשלחה להגיד לאדני, למצא-חן בעיניך. ז וישבו, המלאכים, אל-יעקב, לאמר: באנו אל-אחיד, אל-עשו, וגם הלך לקראתך, וארבע-מאות איש עמו. ח וירא יעקב מאד, ויצר לו; ויחץ את-העם אשר-אתו, ואת-הצאן ואת-הבקר והגמלים--לשני מחנות. ט ויאמר, אם-יבוא עשו אל-המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר, לפליטה. י ויאמר, יעקב, אלקי אבי אברהם, ואלקי אבי יצחק: ה' האמר אלי, שוב לארצה ולמולדתך--ואיטיבה עמך. יא קטנתי מפל החסדים, ומפל-האמת, אשר עשית, את-עבדך: כי במקלי, עברתי את-הירדן הזה, ועתה הייתי, לשני מחנות. יב הצילני נא מיד אחי, מיד עשו: כי-ירא אנכי, אתו--פן-יבוא והפני, אם על-בנים. יג ואתה אמרת, היטב איטיב עמך; ושמת את-זרעך בחול הים, אשר לא-יספר מרב. יד וילן שם, בלילה ההוא; ויקח מן-הבא בידו, מנחה לעשו אחיו. טו עזים מאתים, ותישים עשרים, רחלים מאתים, ואילים עשרים. טז גמלים מיניקות ובניהם, שלשים; פרות ארבעים, ופרים עשרה, אתנת עשרים, ועזים עשרה. יז ויתן, ביד-עבדיו, עדר עדר; ויאמר אל-עבדיו, עברו לפני, ורוח תשימו, בין עדר ובין עדר. יח ויצו את-הראשון, לאמר: כי פגשך עשו אחי, ושאלך לאמר, למי-אתה ואנה תלך, ולמי אלה לפניך. יט ואמרת, לעבדך ליעקב מנחה הוא שלוחה, לאדני לעשו; והנה גם-הוא, אחרינו. כ ויצו גם את-השני, גם את-השלישי, גם את-כל-ההלכים, אחרי העדרים לאמר: כדבר הזה תדברו אל-עשו, במצאכם אתו. כא ואמרתם גם הנה עבדך יעקב, אחרינו: כי-אמר אכפרה פניו, במנחה ההלכת לפני, ואחרי-כן אראה פניו, אולי ישא

מבורך על ידי המלאך וצולע על ירכו, היה זה עם זריחת השמש (לב). מובן אפוא כי המפגש עם עשו, שעליו יסופר להלן, התרחש ביום. ואכן, המילים הפותחות את המשך סיפור המפגש הן (ל"ג, א): "וישא יעקב עיניו וירא..." משמע: אור יום שלט במקום.

נמצא כי הסצינה שאנו מתלבטים ביחס למקומה בסיפור, מגשרת בין המקום והזמן שבהם נתרשח חלקו הראשון של הסיפור לבין מקומו וזמנו של החלק השני שלו. האם הדבר מעיד גם על קשר מהותי יותר בינה לבין הסובב אותה?

נתעלם לרגע מסצינת "המאבק עם האיש" והבעיה שהיא יוצרת ברצף הסיפורי, ונתבונן בסיפור המפגש עם עשו עצמו. שני חלקים לסיפור זה:

מחצית א (ל"ב, ד-כד) עד לסצינת "המאבק" - ההכנות לקראת המפגש עם עשו.

מחצית ב (ל"ג, א-כ) אחרי אותה סצינה - מימוש ההכנות, המפגש עצמו ותוצאותיו.

חלקו הראשון של הסיפור יוצר מתח עצום בלב הקורא, וזאת במקביל למתיחותו העילאית של יעקב עצמו. המתיחות מתחילה מיד בפסוק הראשון: "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו..." בסיפור שבפרשת ויצא לא נזכר שמו של עשו כלל, והנה עתה עולה שמו לפתע, ועמו עולה בבת אחת כל המתיחות של פרשת לקיחת הברכה, ועשרים שנות הגלות של יעקב בחרן כאילו נמחקו.

תשובת המלאכים בפסוק ז "באנו אל אחיך אל עשו, וגם הלך לקראתך וארבע מאות איש עמו" מגבירה מאוד את המתח: לשם מה מתקדם עשו באופן כה מאיים לקראת אחיו? 400 איש נחשבים במקרא לגדוד לוחמים - לשם מה הם מלווים את עשו? תגובת יעקב בפסוק הבא "ויירא יעקב מאד, ויצר לו" הולמת את חומרת הסכנה שחשנו בה.

פעולתו של יעקב בהמשך - חציית משפחתו ורכושו לשני מחנות - ממחישה את גודל הסכנה: גורל יעקב וכל אשר לו מצוי על כף המאזניים: סכנת כיליון רובצת על הכל, כמבואר בדברי יעקב המלווים את פעולתו (פסוק ט):

"ויאמר: אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו, והיה המחנה הנשאר לפליטה".

תפילתו הנרגשת לה' בהמשך מביעה את גודל החרדה ביתר שאת (פסוק יב):

הצילני נא מיד אחי מיד עשו

כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני אם על בני.

ליל חרדות הוא הלילה הזה, מלא פעילות נמרצת לקדם את פני הסכנה,

"התקין עצמו לשלושה דברים: לדורון לתפילה ולמלחמה".

ולקחת מנחת, מידי: כי על-פן ראיתי פניך, כראת פני אלקים-- ותרצני. יא קח-נא את-ברכתי אשר הבאת לך, כי-חנני אלקים וכי יש-לי-כל; ויפצר-בו, ויקח. יב ויאמר, נסעה ונלכה; ואלכה, לנגדך. יג ויאמר אליו, אדני ידע כי-הילדים רפים, והצאן והבקר, עלות עלי; ודפקום יום אחד, ומתו כל-הצאן. יד ועבר-נא אדני, לפני עבדו; ואני אתנהלה לאטי, לרגל המלאכה אשר-לפני ולרגל הילדים, עד אשר-אבא אל-אדני, שעירה. טו ויאמר עשו--אציגה-נא עמך, מן-העם אשר אתי; ויאמר למה זה, אמצא-חן בעיני אדני. טז וישב ביום ההוא עשו לדרכו, שעירה. יז ויעקב נסע סכתה, ויבן לו בית; ולמקנהו עשה סכת, על-פן קרא שם-המקום סכות.

קריאת הפסוקים הללו מעוררת קושי: באמצע הסיפור, בחלקו האחרון של פרק ל"ב, בפסוקים כה-לג, מתואר מאבק מסתורי בין יעקב לבין "איש" המופיע פתאום למולו. מתוך הפסוקים הללו מתברר בלא ספק כי "איש" זה הוא מלאך. סצינה זו, בת תשעה פסוקים, נראית כסיפור העומד בפני עצמו, משום שלא ניכר קשר גלוי בינה לבין העלילה הסובבת אותה, העוסקת כולה במפגש בין יעקב לעשו. אם כך הדבר, יש לפנינו סיפור בתוך סיפור. זו תופעה נדירה במקרא, ובכל מקום שהיא נמצאת יש לתת לכך טעם.

למרות הנושא השונה של סצינה זו - המאבק עם "האיש" ותוצאותיו השונות - היא משולבת בסיפור המקיף אותה בשני ממדים: בממד הזמן ובממד המקום.

יעקב ומחנהו מצויים בתנועה רצופה ממחנים (הנזכרת בסוף הסיפור הקודם) אל מעבר יבוק, ומשם לפנואל ועד לסכות. כל השמות הללו מוכרים לנו מן המקרא כשמות ערים סמוכות במרכז עבר הירדן, והן מצויות מצפון ומדרום לנחל יבוק, שהוא מיובליו הגדולים של הירדן, ומשמש חיץ בין הגלעד הצפוני לגלעד הדרומי.

ציר הזמן של הסיפור הוא כזה: ההכנות למפגש עם עשו, המתוארות בחלקו הראשון של הסיפור, נעשו בלילה. דבר זה נאמר בשלושה פסוקים בחלק זה:

יד וילן שם בלילה הוא.

כב והוא לן בלילה ההוא במחנה.

כג ויקם בלילה הוא ויקח את שתי נשיו... ויעבר את מעבר יבוק.

למרות התכונה הרבה הכרוכה בהכנות השונות למפגש, הספיק יעקב ללון מעט באותו הלילה במחנהו, אך הוא קם בעוד לילה כדי להעביר את משפחתו ואת כל אשר לו במעבר יבוק. זאת עשה כדי שכשיאיר היום יהיה מוכן לקראת בוא עשו, ולא ייתפס במצב של חולשה - כשהוא באמצע מעבר הנחל.

בסופו של אותו לילה התרחש המאבק עם "האיש", והוא נמשך "עד עלות השחר" (כה). כשיצא יעקב מן המאבק,

הרכוש שנצבר בשנות עמל מפרכות איבד את ערכו אל מול סכנת הנפשות, ועדרים עדרים נשלחים באותו לילה בידי יעקב אל עשו אחיו כדי לרצותו. בסופן של ההכנות הללו עוד הספיק יעקב ללון לינה חטופה במחנה, אך הקיץ בעוד לילה כדי להעביר את אשר לו במעבר היבוק, בטרם יאיר היום. לאחר מעבר היבוק ולאחר שהאיר היום (ל"ב, לב) מגיע רגע האמת: הנה מגיע עשו ועמו ארבע מאות האיש (ל"ג, א).

לאחר המתרחשות שכה גאתה בחלקו הראשון של הסיפור, אמור רגע המפגש להיות שיא הדרמה, אך להפתעתנו אנו קוראים (בראשית ל"ג ד):

וירץ עשו לקראתו ויחבקו, ויפל על צוארו וישקהו, ויבכו.

האם לקראת מפגש לבבי זה, האופייני לשני אחים שלא התראו עשרים שנה, התכוון יעקב אחוז החרדה (כמונו הקוראים) בחלקו הראשון של הסיפור? נראה כאילו היה חששו של יעקב מפני עשו מופרז ביותר, ממש חשש שווא, וכל ההכנות שעשה היו בעצם מיותרות. הן חציית המשפחה והן תפילתו הנרגשת של יעקב "פן יבוא והכני אם על בניס" הוכחו כמיותרות: נראה כי לעשו לא הייתה כל כוונה רעה כזו. אף המנחה, נראה שלא מילאה את תפקידה המקורי, גם משום שלא היה בה צורך על פי מטרתה המקורית, וגם משום שעשו סירב בתחילה לקבלה וניאות לכך רק בדוחק.

אחת הדעות בבראשית רבה כאן מתארת את המפגש בין האחים תיאור דרמטי ביותר, המתאים דווקא לציפייה המתוחה שלנו, שנבנתה מראשית הסיפור.

2. בראשית רבה כאן (ע"ח, ט):

לא בא לנשקו אלא לנשכו, ונעשה צווארו של אבינו יעקב של שיש, וקהו שיניו של אותו רשע. ומה תלמוד לומר 'ויבכו'? אלא זה בוכה על צווארו, וזה בוכה על שיניו.

ובכן, בצדק ציפינו להתקפה מצד עשו לפי מדרש זה, וריצתו לקראת יעקב הייתה על מנת להרע לו, אלא שנעשה נס באותה שעה, ויעקב ניצל מנשיכתו. לעתים מדרשו של מקרא מבליט את מה שהיה הקורא מצפה בפשוטו, וכך נמצא המדרש מחזק את הקושיה שאנו חשים בפשט.

ומסביר הרב סמט שאין הקושיה על יעקב עצמו, מדוע חשש והתכוון כפי שהתכוון, שהרי הוא לא ידע מה עומד להתרחש, והתכוון לקראת הגרוע מכול, וכדין עשה. הקושיה היא על **העיצוב הספרותי** של האירוע: הסיפור מפתח בנו ציפייה מתוחה מאוד לקראת מפגש דרמטי שעומד להתרחש, ולבסוף מתברר כי לשווא הייתה ציפייתנו: המפגש היה שגרתי, והמתח שבו היינו שרויים

- מיותר.

חוסר המתח הדרמטי המאפיין את המחצית השנייה של הסיפור מתבטא אף במבנה הסיפור: בהקבלת המחציות זו לזו. אם היה הסיפור הבנוי על פי ציפיותינו, הרי שבמרכז הסיפור היה נמצא האירוע הדרמטי - המפגש בין האחים. לאחר שבמפגש זה היה מסתמן הפתרון המפתיע של בעיית הסיפור (נניח, ברוח המדרש שהבאנו: נס היה מציל את יעקב מפני פגיעתו של עשו) היה המתח יורד מנקודת האמצע והלאה, לאורך המחצית השנייה של הסיפור, בהקבלה הפוכה להתגברותו במחצית הראשונה. אולם בפועל מקבילות המחציות זו לזו הקבלה ישרה, בכל אחת מהן חמישה שלבים המופיעים בסדר דומה:

א האיום:

(ד-ז) וישלח יעקב מלאכים... **באנו** אל אחיך **אל עשו** וגם הלך לקראתך **וארבע מאות איש עמו**.

(א) וישא יעקב עיניו וירא והנה **עשו בא ועמו ארבע מאות איש**.

ב החצייה:

(ח-ט) ויירא יעקב מאד ויצר לו **ויחץ** את העם אשר אתו... לשני מחנות. ויאמר: אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו...

(א-ב) **ויחץ** את הילדים על לאה ועל רחל...

ג: התפילה מול המפגש

(י-יג) תפילה לה' להינצל מעשו

(ג-ז) תיאור המפגש הלבבי עם עשו

ד. המנחה

(יד-כב) שילוח המנחה לעשו ביד עבדיו "כי אמר: אכפרה **פניו** במנחה ההלכת **לפני** ואחרי כן אראה **פניו** אולי ישא **פניו**"

(ח-יא) המו"מ בעניין המנחה והתרצות עשו לקחתה "כי על כן ראיתי **פניך** כראת **פני** א-להים ותרצני"

ה תנועותיה של משפחת יעקב

(כג-כד) העברת המשפחה והרכוש את מעבר יבוק - (ההכנה לקראת מגע)

(יב-יז) הפרדה בין עשו ליעקב (ניתוק מגע) (יח-כ) הכניסה לארץ כנען - לשכם

הקבלה זו מבליטה כמה תופעות מעניינות:

א. המפגש בין האחים אינו נמצא כלל בקו התפר שבין שתי המחציות - במרכז הסיפור - אלא בעומק המחצית השנייה (והוא המרכיב השלישי בהקבלה, אל מול תפילת יעקב במחצית א).

ב. הקבלה מדוקדקת של מרכיבים א-ב בשתי מחציות הסיפור תגלה כי המחצית השנייה של הסיפור נטולה כל מתח **מתחילתה**, עוד לפני שנתברר ליעקב ולנו כי פני עשו שלום ולאחווה.

כאשר שבו המלאכים ששלח יעקב במחצית א וסיפרו לו

של המלאך בסיפורנו - לא מצאנו עוד במקרא: המלאך נאבק עם יעקב מאבק אמיתי: הוא משתמש בתחבולות כדי לפגוע ביריבו, הוא גורם לו נזק גופני ממשי, ולבסוף הוא אף תלוי בחסדו של יעקב שיסכים להרפות מאחיזתו בו ולשלחו. לשם איזו מטרה נשלח מלאך זה?

3. התשובה לשאלה זו ידועה לכול מדברי רש"י לפסוק

כה:

ויאבק איש - פירשו רז"ל שהוא שרו של עשו

4. והיא דעת ר' חמא בר חנינא בבראשית רבה ע"ז, ג:

שרו של עשו היה, הוא דהוה אמר לה (ל"ג, י) "כי על כן ראיתי פניך כראת פני א-להים ותרצני".

המונח "שר של אומה" המופיע בדברי חז"ל בכמה מקומות, מקורו בספר דניאל: בחזון דניאל בפרק י' מתגלים אליו מלאכים שונים, וביניהם "שר מלכות פרס" (פסוק יג) ו"שר יון" (פסוק כ). הקיום הארצי הריאלי של אומה אינו אלא השתקפות של כוחה הרוחני המגולם במלאך, והוא "שר" של אותה אומה. גורלה של אומה על הארץ, כוח עמידתה, נקבעים על ידי כוח עמידתו של "השר" שלה - מלאכה בשמים.

מלאך שהוא "שרו של עשו" פירושו אפוא ההתגלמות הרוחנית של עשו. ופשיטא שלא עשו אחי יעקב, האיש הפרטי, הוא שזוכה למלאך בן דמותו - "שר" שלו, אלא עשו אבי אומה עתידית שתעמוד מול אומה אחרת, מול בניו של יעקב, כפי שכבר נאמר בנבואה לאם יעקב ועשו (כ"ה, כג).

הפתרון הזה לבעיית "האיש" הנאבק עם יעקב, הנראה במבט ראשון כדרש (ואשר על כן ברחו מפניו פשטנים כרשב"ם ורד"ק), הוא לדעת הרב סמט, עומק פשוטו של מקרא, והפתרון היחיד העונה על כל התמיהות שעוררנו ביחס לסיפורנו.

הבחנו לעיל בשילובה של סצינת "המאבק" בממד הזמן של הסיפור כמגשרת בין הלילה, שהוא זמנה של המחצית הראשונה, לבין היום, שהוא זמן המפגש במחצית השנייה. הדגשת ממד הזמן בסיפור המקראי (וכמובן לא רק בו) רומזת תמיד להוויה השוררת בו, הן מבחינת תחושתו הסובייקטיבית של גיבור הסיפור והן מבחינת מצבו האובייקטיבי. ההדגשה המשולשת כי האירועים במחצית הראשונה אירעו בלילה, מעצבת תחושה של אימה-חשכה שבה נתונים יעקב ובני ביתו, ושל צרה וצוקה שבפניהן הם עומדים. בעת שסיים יעקב להעביר את אשר לו במעבר יבוק ונותר לבדו, נמצא יעקב במקום הנמוך ביותר - על שפת הנחל, בשעה החשוכה ביותר - בסוף הלילה, ובבדידות הגדולה ביותר. זהו הרגע הקשה ביותר בסיפור, וכאן באה התפנית הדרמטית.

מלאך שהוא "שרו של עשו" - בן דמותו הרוחני, תמצית הווייתו - מופיע לפתע ולופת את יעקב. יעקב אינו נבהל

על הליכת עשו לקראתו עם ארבע מאות איש, הוא הגיב ב"ויירא יעקב מאד ויצר לו". אולם ראייתו במו עיניו את עשו וארבע מאות אנשיו מגיעים אליו בפועל במחצית ב אינה מעוררת אצלו כל יראה, ועל כל פנים אין זו מתוארת בכתוב.

גם חצייתו את העם אשר אתו ואת הצאן והבקר במחצית א לוותה באמירה הנוראה "אם יבוא עשו... והיה המחנה הנשאר לפליטה", ואחריה יעקב התפלל. לעומת זאת, החצייה של נשיו וילדיו במחצית ב אינה כוללת את חציית הרכוש ואינה מלווה בכל אמירה או תפילה.

לדעת הרב סמט, מטרת החצייה עתה שונה: אין זו הכנה למלחמה (המילה "מחנה" - "מחנות" חוזרת ארבע פעמים בקשר לחצייה במחצית א, ונעדרת לגמרי במחצית ב) אלא פעולה טקסית של הכנת קבלת פנים לעשו, כדי שהלה יוכל לסקור בנוחות את משפחתו של יעקב (סוף סוף אלו גיסותיו ואחייניו). לפיכך לא חצה יעקב עתה את רכשו.

ונשאלת השאלה, מה גרם להרפיית המתח בשלב מוקדם זה של הסיפור? כמו כן במחצית השנייה של הסיפור אין כל הסבר מסודר להתפוגגות המתח שנוצר במחצית הראשונה. קשה לומר שכל פחדו של יעקב במחצית הראשונה יסודו היה בטעות, שכן מה טעם הולך עשו לקראת יעקב אחיו, מהלך של עשרות קילומטרים, ועוד בליווי גדוד חיילים? ומדוע אין בפי מלאכי יעקב שנשלחו אל עשו בתחילה כל תגובה חיובית בחזרתם, אלא רק דברים מאיימים?

אם לא הייתה טעות בהערכתו של יעקב, ולעשו אכן היו כוונות תוקפניות, היכן נשתנו כוונותיו? ברור כי לא המנחה העצומה ששלח יעקב אל אחיו היא ששינתה את כוונותיו של עשו, שהרי הוא לא היה מודע כלל למטרתה (פסוק ח). נראה גם כי לא חל כל שינוי של "הרגע האחרון" בעשו, שנתעוררו רחמיו באותה שעה בראותו את הנשים והילדים הרבים של אחיו, או בראותו את השתחויותיו שבע פעמים: בשעה שיעקב היה עסוק באלו, רץ עשו לקראתו כדי לחבקו (פסוק ד), ורק אחר כך הוא נושא עיניו ורואה את הנשים והילדים ושואל עליהם "מי אלה לך" (פסוק ה). ובכן, אם התחולל שינוי בעשו, מתי התחולל, ומהו הדבר שגרם לשינוי זה? על כל זאת אין המחצית השנייה של הסיפור נותנת תשובה.

הפתרון

לדעת הרב סמט, הפתרון המתבקש לכל הבעיות שהעלינו עד כה הוא "המאבק" בין יעקב והמלאך המופיע במרכזו של סיפור המפגש עם עשו כחלק אינטגרלי מעלילתו. ברור ש"האיש" הניצב לפתע מול יעקב בחשכת הלילה אינו אלא מלאך. התגלויות של מלאכים אל אישי המקרא אינן דבר נדיר בו, ודאי כשמדובר ביעקב. מלאכים נשלחים למטרות שונות ומגוונות. אולם שליחות כמו זו

אובק עתה את אחיו כולו - בגילומו הרוחני כמלאך, ומנהל עמו מאבק גלוי ונחרץ עד לניצחון. שרו של עשו מודה עתה בניצחונו של יעקב:

כי שרית עם א-להים ועם אנשים ותוכל.

נראה כי רבותינו בבראשית רבה נתקשו בסדר הזה, שהוא מן הכבד אל הקל, ואיפכא היה לו לומר, וביארו כי זהו סדר ההתמודדות של יעקב בפועל.

9. בראשית רבה (ע"ח, ג):

נתגושת עם העליונים ויכולת להם, ועם התחתונים ויכולת להם. עם העליונים - זה המלאך. ר' חמא בר' חנינא אמר: שרו של עשו היה... עם התחתונים ויכולת להם - זה עשו ואלופיו.

נמצא לפי פירושם, כי בדבריו אלו של המלאך נתבשר יעקב **מראש** כי מאבקו עם עשו ואנשיו - זה עשו אחיו ההולך לקראתו בשעה זו עצמה, וארבע מאות איש עמו (וגם מאבקם של בניו בבני עשו ובאלופיהם ששמו בראשם - ראה ל"ה, טו ואילך) - הוכתר בניצחונו עוד בטרם נערך המפגש ביניהם.

אולם אין זו רק הודעה של המלאך על מה שעתיד להיות: זוהי הודאה שמה שעתיד להיות - **כבר היה**. ניצחונו של יעקב את שרו של עשו - ניצחון שבו מודה המלאך - כבר קבע את אופי מפגשו עם עשו. מכאן לשון העבר בדברי המלאך: **"כי שרית... ועם אנשים"**.

הפסוק הזה (כט), שבו מבשר המלאך על שינוי שמו של יעקב לישראל, ומנמק זאת בניצחונו הכפול של יעקב, נמצא במוקד סצינת המאבק, כ"ציר מרכזי" שלה (ארבעה פסוקים לפניו וארבעה אחריו), וממילא הוא גם במוקד הסיפור השלם כולו. ניצחונו של יעקב נקבע בו בכל ממדי הזמן האפשריים: הן לשעבר (- ביטול ערעורו של עשו על הברכות שלקח יעקב), הן בשעה זו עצמה (- "כי שרית עם א-להים"), הן בהמשך היום הזה - בעת שייפגש יעקב בעשו אחיו הממשי, והן לעתיד לבוא - במאבקם של בני יעקב באלופי עשו - הם "האנשים" שעמם שרה יעקב.

עם סיום המאבק, ולאחר שהמלאך אף בירכו (פסוק ל) כפי שביקש יעקב (בפסוק כז. ופירש רד"ק: "מלבד שקראו ישראל... עוד בירכו ברכה אחרת שם"), מסתיימת סצינה זו בציון הזמן **"ויזרח לו השמש"** - אור של ממש, תחילת היום, גאולה כמעט שלמה. כמעט - משום שיעקב נכנס אל היום החדש כשהוא "צולע על ירכו", ובעת שעדיין לא סיים למלא את חובת המפגש עם עשו אחיו.

ואז אנו מגיעים לחציו השני של הסיפור, ואכן אין בו כבר כל מתיחות. האופי של המפגש בין האחים ידוע מראש. לא זו בלבד שעשו אינו מסוכן עוד ליעקב, הוא אף צפוי להתגלות כעשו "ידידותי" המביע רגש חיובי כלפי אחיו, כשם שמלאכו בירך את יעקב לפני כן. לפיכך אין יעקב ירא

ואינו מנסה לברוח, אלא נאבק עמו ומגייס לשם כך את כל כוחו. המאבק נמשך על פני כל שארית אותו הלילה.

"וירא כי לא יכל לו" - מלאך הוא זה, שאינו יכול לנצח אדם! והוא נוגע בכף ירך יעקב ונוקע אותה. אך הנה נסתיים הלילה, ואור ראשון מנצנץ ומגרש את החשכה המעובה: "עלה השחר". יעקב עדיין ממשיך להיאבק, כשהוא כואב מחמת נקעו, אך אינו מוותר ואינו נכנע. עקשנותו של יעקב והתמדתו במאבק הן שהביאו אותו אל הרמז הראשון לגאולה - אל עלות השחר.

5. ירושלמי ברכות פ"א ה"א:

ר' חייא רבה ור' שמעון בן חלפתא היו מהלכין בבקעת ארבל בשחר וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר ר' חייא רבה לר' שמעון בן חלפתא: בירבי, כך היא גאולתן של ישראל: בתחילה קמעא קמעא, כל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת.

אף המלאך - שרו של עשו - מבין כי נסתיימה חשכת הלילה של יעקב, ואור גאולתו הפציע, והוא מוכן לסיים את המאבק ב"תיקון": "שלחני כי עלה השחר". אך יעקב, המעודד מיכולת עמידתו מול המלאך ומעלות השחר המבשר את קץ מצוקתו, אינו מוותר ואינו משחרר את ירכו:

"ויאמר: לא אשלחך כי אם ברכתני".

מובן כי יעקב אינו תובע מ"שרו של עשו" ברכה סתמית, אלא את **"הברכה"** הידועה, שמפני לקיחתה נקלע יעקב לכל המאבק הזה עם אחיו.

6. ואכן רש"י לשיטתו, כי המדובר בשרו של עשו,

מפרש זאת כך:

הודה לי על הברכות שבירכני אבי, שעשו [- אתה, המלאך] מערער עליהן.

ערעורו של עשו עולה לא רק מדבריו בסיפור לקיחת הברכות (כ"ז, לו; שם מב), אלא מעצם הליכתו התוקפנית עתה לקראת יעקב אחיו, כשהוא מלווה בארבע מאות איש. מניעי הליכתו זו הם ערעורו על אותה ברכה.

אל מול מאבקו הנחוש של יעקב, האובק בידיו את המלאך ואינו מוותר לו ואינו משלחו, מודה שרו של עשו:

לא יעקב יאמר עוד שמך - כי אם ישראל, כי שרית עם א-להים ועם אנשים ותוכל.

7. כדרשתו הקודמת של עשו את שמו של יעקב (כ"ז, לו):

"הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים... והנה עתה לקח ברכתני"

8. ופירש רש"י את דבריו:

לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה וברמייה, כי אם בשררה ובגילוי פנים.

המאבק בין יעקב לעשו החל עוד בבטן אמם, אולם כאן הוא מגיע לשיאו ההרואי: מי שהחל את חייו **כשידו אוחזת בעקב עשו**, ועקב את אחיו עוד פעמיים בהמשך,

בהיותה "הציר המרכזי" שלו.

אל כל אלה יש להוסיף קשרים סגנוניים מגוונים בין סצינה זו לבין שתי מחציות הסיפור הסובבות אותה. בחלקם, מאשרים קשרים אלו באופן ישיר את תפיסתם של ר' חמא בר חנינא ושל רש"י המזהים את המלאך עם "שרו של עשו".

א. הפועל החוזר פעמיים בסצינת "המאבק" (והוא שנתן לה את שמה) "ויאבק איש עמו... בהאבקו עמו", מתקשר למחצית הראשונה של הסיפור כמדרש שם המקום שבו נערך המאבק - "מעבר יבק". אולם פועל זה נקשר גם למחצית השנייה, אל תיאור מפגשם של האחים (ל"ג, ד): "וירץ עשו לקראתו ויחבקהו".

רש"י קושר בין שני הפעלים הללו, בלא לרמוז לקשר בין שני הפסוקים ולמה שיכול להשתמע ממנו.

10. רש"י, בפירושו לפסוק כה ד"ה ויאבק איש עמו:

לי נראה שהוא לשון ויתקשר... שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו.

הקשר בין הפסוקים ברור: מפני שלא הצליח "שרו של עשו" ב"ויאבק" עמו - מאבק שיש בו אלימות, נאלץ עשו להגיע ל"ויחבקהו" - חיבוק של אהבה, נשיקה ודמעות.

ב. פעמיים בסיפור מדבר יעקב על "הצלתו":

לראשונה, דרך בקשה, בתפילתו במחצית הראשונה:

ל"ב, יב: הצילני נא מיד אחי מיד עשו.

בשנית, דרך הודיה, בסיומה של סצינת המאבק, בקריאת השם פניאל:

ל"ב, לא: כי ראיתי א-להים פנים אל פנים ותנצל נפשי. תפילתו של יעקב נענתה אפוא לא רק בכך שפגישתו עם עשו אחיו עברה בשלום, אלא בעיקר בכך שניצח את המלאך - שרו של עשו. לא כמתנת חינוך ניתנה לו ההצלה, אלא בזכות מאמץ רב שהשקיע במאבקו עמו, מאמץ שגם היה כרוך בסבל מתמשך.

ג. הפסוק שהבאנו באחרונה מסצינת המאבק:

ל"ב, לא: כי ראיתי א-להים פנים אל פנים ותנצל נפשי

מתקשר גם למחצית השנייה של הסיפור:

ל"ג, י: ראיתי פניך כראת פני א-להים ותרצני.

הפסוק האחרון הובא בדברי ר' חמא בר חנינא בבראשית רבה כראיה לכך שהמלאך - שרו של עשו היה. ואכן השוואת שני הפסוקים היא הוכחה מכרעת לכך.

11. רש"י פירש פסוק זה כך:

כדאי והגון לך שתקבל מנחתי על אשר ראיתי פניך, והן חשובין לי כראיית פני המלאך, שראיתי שר שלך... ולמה הזכיר לו ראיית המלאך? כדי שיתירא הימנו ויאמר: ראה מלאכי וניצול - איני יכול לו מעתה.

ד. השם "ישראל" שנתחדש בציר המרכזי של הסיפור (בפסוק המרכזי שבו), חוזר בסוף הסיפור, בקריאת שם

עוד את עשו וארבע מאות האנשים שעמו. הוא נושא עיניו בשלווה ורואה אותם מתקרבים לקראתו. את משפחתו הוא חוצה כמי שמממש את תכניתו הראשונה, אולם באמת אינו חרד עוד ל"אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו...". עתה יש טעם אחר למעשהו: הוא מכין אותם לקראת קבלת הפנים לאחיו כפי שהסביר הרב סמט לעיל. לדעת הרב סמט, אמנם יעקב ממשיך במדיניות ההתבטלות כלפי עשו - הוא משתחוה לו שבע פעמים, ומכנה את עשו "אדני" ואת עצמו "עבדך" - אולם זאת במסגרת חובת "ההשתדלות" - הצורך לנהוג בדרך טבעית, כפי שהיא ראויה לסיטואציה האנושית הנוכחית, ובלא להתחשב באירוע המסתורי שקדם לה. אולם הפחד אינו מלווה עוד את יעקב.

עשו המתקרב אל אחיו מגלם עתה את מלאכו (כשם שמלאכו אשר הופיע במעבר יבוק כדי להיאבק ביעקב היה התגלמותו של עשו). הוא עתה כמו בלון שיצא ממנו האוויר - אין הוא מסוכן עוד, וכל כוונותיו התוקפניות עזבוהו.

מתי חל בעשו שינוי זה, ומהו הדבר שגרם לשינוי (שאלנו זאת בסוף סעיף ב)? בסוף הלילה, כשעשו היה הולך בדרך עם אנשיו, חל בו השינוי. בעצמו לא ידע מהו הדבר שעובר עליו ומשנה אותו שינוי פנימי - כיצד נעלמות כוונות התוקפנות, וכעין יראת כבוד והשתאות לאחיו באות במקומן.

בעלות השחר כבר היה הולך ונשלם השינוי הפנימי בעשו, ועם זרוח השמש ידע כי פניו אל מפגש אחים לבבי. ריצתו הנרגשת לקראת אחיו, חיבוקו אותו ונשיקתו אותו עד לבכיים המשותף, הם תוצאת פרדתו של יעקב מן המלאך - שרו של עשו - בברכה ובשלום.

הדיון בין עשו ליעקב על המנחה שנשלחה קודם לכן, מגלה עד כמה נשתנו הנסיבות בין המחצית הראשונה של הסיפור לבין זו השנייה עקב ניצחונו של יעקב את שרו של עשו. אין המנחה ממלאת את ייעודה המקורי ואין בה צורך אמיתי. בכל זאת יעקב עומד על כך שעשו יקבלנה, אולם הטעם לכך משתנה עתה: אין היא עוד מנחה שנועדה לרצות ולכפר את פני עשו על העבר (ובכך להקדים את הפגישה עמו), אלא מנחה הבאה על ראיית פניו של עשו לאחר שכבר נתראו ולכבודה של הפגישה.

סופו של המפגש הלבבי בפרידה שקטה בין האחים ובכניסתו החלקה של יעקב לארץ כנען "שלם עיר שכם", לאחר שהוסר המחסום לכניסתו הודות לניצחונו במעבר יבוק.

לסיכום, סצינת "המאבק" משולבת אפוא בסיפור השלם לא רק בממדי הזמן והמקום (שעליהם עמדנו לעיל) אלא גם בממד העלילה - היא המפתח להבנת השינוי שחל במהלכה בין המחצית הראשונה של הסיפור למחצית השנייה שלו. והיא משתלבת בקומפוזיציה של הסיפור,

מעלה על הדעת שישנם מלאך - או מלאכים - המייצגים את יעקב. נראה שאלו המלאכים שנתגלו לו במחנים: הם ההתגלמות הרוחנית של מחנהו: כפי שמחנה יעקב עומד להיחצות לשניים – "ועתה הייתי לשני מחנות" – אף המלאכים המייצגים אותו מקדימים ומופיעים לפניו כשני מחנות – "מחניים".

12. ואכן, בדומה לכך פירש רמב"ן (ל"ב, ב ד"ה ויפגעו בו):

הייתה המראה הזאת ליעקב כאשר בא בגבול אויביו להודיעו כי 'רבים אשר אתו מאשר אתם' [על פי מלכ"ב ו', טז, עיין שם]... ונקרא שם המקום מחנים... מחנהו ומחנה העליונים, לומר כי מחנהו בארץ כמחנה המלאכים – כולם מחנות א-להים ...

ואם אכן המלאכים בסיפורים אודות יעקב הם מייצגים של כוחות אנושיים, אפשר כי אף בחלום הסולם של יעקב כך. ואכן, במדרשי חז"ל אחדים פתרו את חלום יעקב בכך שהמלאכים הם שרי האומות הפועלות בהיסטוריה האנושית, שתחילה הם עולים בהיסטוריה, ולבסוף הם יורדים. ומה טעם הראו חזון היסטורי זה ליעקב בשעה שיצא לחרן?

13. נתבונן בדברי מדרש חכמים המצוי הן בפסיקתא דרב כהנא (כ"ג) והן בתנחומא ראש ויצא ובעוד מקבילות:

"ויחלום... והנה מלאכי א-להים עולים ויורדים בו" – אלו שרי אומות העולם... מלמד שהראה לו הקב"ה ליעקב אבינו שרו של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לו הקב"ה ליעקב: יעקב, למה אין אתה עולה? באות שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר: כשם שיש לאלו ירידה, כך אני יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: אם אתה עולה, אין לך ירידה. לא האמין ולא עלה... אמר לו הקב"ה: אילו האמנת ועלית, לא הייתה לך ירידה, אלא הואיל ולא האמנת, הרי בניך משתעבדין בהללו ארבע מלכויות בעולם הזה ...

אף לאחר שנטל את הברכות, ואף לאחר שיצא לחרן לשאת אישה ולהקים משפחה, אין יעקב מוכן להיאבק לשם כניסתו להיסטוריה האנושית, כמיסד אומה גדולה שתעלה בסולם ההיסטוריה שלא על מנת לרדת. הקורות את יעקב בבית לבן ועמידתו עתה אל מול אחיו ימשיכו להכשיר את יעקב לתפקידו זה. המאבק שנכפה על יעקב עם שרו של עשו הוא צעד נוסף להבשלת יעקב לשם כניסה להיסטוריה והתמודדות על מקומו בה **כאבי האומה**. לא יחא זה מאבק פרטי בין שני אחים שריב ישן מפריד ביניהם, אלא מאבק הרואי בין יעקב – אבי אומה עתידית – לבין 'שרו של עשו' – שהוא הרבה מעבר לדמותו העכשווית של עשו: הוא מגלם את הקיום העתידי ההיסטורי של אומה שכנה וקרובה. כך "מכפר" יעקב על אי-עלייתו בסולם בבית אל.

המזבח שבנה יעקב בשכם. שמותיו של יעקב מעצבים את מסגרת הסיפור: פתיחתו ב"וישלח יעקב..."; מוקדו ומרכזו הוא **בהחלפת יעקב בישראל**, וסיומו (והיא המילה האחרונה בו) בשם **ישראל**.

הנחיצות בהופעת המלאך

סיפורנו הוא אחד המקומות הבודדים בתנ"ך שבהם מורם המסך, ולעינינו המשתאות מתגלה כי המציאות הריאלית שאנו כה רגילים אליה, ושהיא הממלאה גם את הבמה המקראית בדרך כלל, תלויה במציאות אחרת, עילאית ונסתרת, המצויה בכל זאת בתחום עולמנו זה. יותר מכך: המציאות הנורמלית אינה אלא השתקפות של אותה מציאות אחרת. בתורה אנו מכירים עוד סיפור מובהק כזה: מלחמת ישראל בעמלק (שמות י"ז, ח-טז). אף שם, המציאות בשדה הקרב אינה אלא השתקפות של מה שמתרחש על ראש הגבעה.

ונשאלת השאלה: מהי סיבת התופעה המיוחדת הזו בסיפורנו? מדוע דווקא כאן נשלח המלאך – "שרו של עשו" – להיאבק ביעקב, ובכך לקבוע את המשך הסיפור – את אופי המפגש הממשי ביניהם?

הרב סמט מציע לשאלה זו שתי תשובות בשתי רמות. א. המאבק הפיזי בין יעקב לעשו, שהיה צפוי מבואו של עשו וארבע מאות אנשיו אל יעקב, הוא בלתי אפשרי **עתה**, ביחסי הכוחות הקיימים. מול גדוד הלוחמים של עשו עומד יעקב וקומץ אנשיו, כשהוא מטופל בנשים וילדים. מבחינת ההשתלשלות הטבעית הצפויה צודק יעקב בחששו מעשו "פן יבוא והכני אם על בנים". לפיכך מתערב ה' בחסדו כדי לקבוע כללי מאבק אחרים בין עשו ליעקב, כאלו שיאפשרו מאבק "אחד מול אחד", ומאבק זה יקבע את תוצאות המציאות הטבעית לאחר מכן (מעין קרב הביניים שהוצע על ידי הפלשתים במלחמת גלית, שבו יקבע המנצח בין השנים את גורל המערכה כולה). במאבק כזה, אף שאל מול יעקב יתייצב מלאך, יוכל יעקב לנצח. ושמה תשאל: אם שליחתו של המלאך – "שרו של עשו" – לא נעשתה אלא בחסד ה' עם יעקב, כדי שיוכל להינצל מיד עשו כפי שביקש, מדוע לא יחולל ה' נס הצלה אחר, בלא להצריך מעורבותו של מלאך? הכי קצרה יד ה' להושיע את יעקב בנסיים גלויים בתוך המהלך הטבעי של האירועים? תשובתך: אין זה כבודו של אבינו יעקב להינצל מעשו בנסיים כאלו. כבודו של יעקב מחייב **שיינצל מתוך מאבק**, וישיג את הכרת עשו בו כי שרה עם א-להים ועם אנשים ויוכל.

ב. הופעת המלאך אל מול יעקב בסיפורנו אינה הפעם הראשונה. מראשית יציאתו לחרן בראש פרשת ויצא הוא נפגש עם מלאכים: בבית אל בחלומו (כ"ח, יב-טו); בחרן בחלומו (ל"א, י-יג); במחנים (ל"ב, ב-ג) ועתה בפנואל. היותו של המלאך הנאבק עם יעקב בפנואל "שרו של עשו",